

ПОВАР П. О.

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри економічного права
та економічного судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 346.7:621.31

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.41>

ПРАВОВІДНОСИНИ МЕХАНІЗМУ САМОВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ ЗА УЧАСТІ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ

Норми, що визначають поняття механізму самовиробництва електричної енергії та регулюють відносини, пов'язані з ним, запроваджені у національному законодавстві Законом України від 30.06.2023 року № 3220-20 [1]. Механізм самовиробництва відноситься до елементів малої розподіленої генерації, розвиток якої має важливе значення з точки зору енергетичної безпеки та стійкості енергосистеми України. В силу новизни законодавчих положень проблеми правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи не висвітлені у спеціальній правовій літературі.

Метою дослідження є виявлення особливостей правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи.

У результаті дослідження виділено два випадки участі третіх осіб у правовідносинах із споживачем, у яких він повинен мати або набути статус активного споживача, одним із яких є механізм самовиробництва. Визначено основні елементи правовідносин механізму самовиробництва при його виникненні, які визначають особливості участі у ньому третьої особи. У динаміці правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи виділено три обов'язкові стадії: виникнення; функціонування та припинення, та одну факультативну: зміна моделі механізму самовиробництва. Підстави припинення правовідносин механізму самовиробництва класифіковано на загальні та особливі. Особливою підставою є втрата споживачем статусу активного споживача. Закон не регулює ситуації, за яких після приєднання електроустановок третьої особи споживач не набуває статусу активного споживача та за яких він втрачає статус активного споживача. Запропоновано передбачити можливість існування правовідносин між споживачем та третьою особою за умови нездійснення відпуску електричної енергії в електричну мережу. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення норм Закону України «Про ринок електричної енергії» [2].

Ключові слова: механізм самовиробництва, активний споживач, третя особа, ринок електричної енергії, розподілена генерація, самоспоживання електричної енергії, виробництво електричної енергії, зберігання електричної енергії, генеруючі установки, установки зберігання енергії, приєднання до електричних мереж.

Povar P. O. Legal relationships of the mechanism of self-production of electricity with the participation of a third party

The norms defining the concept of self-production of electricity and regulating related relations were introduced into national legislation by Law of Ukraine No. 3220-20 dated 30 June 2023 [1]. The self-production mechanism is one

of the elements of small distributed generation, the development of which is important from the point of view of energy security and the stability of Ukraine's energy system. Due to the novelty of the legislative provisions, the issues of legal relations of the self-production mechanism with the participation of a third party are not covered in specialised legal literature.

The purpose of the study is to identify the peculiarities of legal relations in the self-production mechanism involving a third party.

The study identified two cases of third-party participation in legal relations with consumers, in which the consumer must have or acquire the status of an active consumer, one of which is the self-production mechanism. The main elements of the legal relations of the self-production mechanism at its inception, which determine the specifics of third-party participation in it, have been identified. In the dynamics of legal relations of the self-production mechanism with the participation of a third party, three mandatory stages are identified: emergence; functioning and termination, and one optional stage: change of the self-production mechanism model. The grounds for termination of legal relations of the self-production mechanism are classified as general and special. A special ground is the loss of active consumer status by the consumer. The law does not regulate situations in which, after connecting the electrical installations of a third party, the consumer does not acquire the status of an active consumer and in which he loses the status of an active consumer. It is proposed to provide for the possibility of legal relations between the consumer and a third party, provided that no electricity is supplied to the electricity grid. Proposals have been developed to improve the provisions of the Law of Ukraine 'On the Electricity Market' [2].

Key words: *self-production mechanism, active consumer, third party, electricity market, distributed generation, self-consumption of electricity, electricity production, electricity storage, generating facilities, energy storage facilities, connection to electricity networks.*

Вступ. Норми, що визначають поняття механізму самовиробництва електричної енергії (надалі – механізм самовиробництва) та регулюють відносини, пов'язані з ним, запроваджені у національному законодавстві Законом України від 30.06.2023 року № 3220-20 [1]. Цим законом були внесені відповідні зміни до Законів України «Про ринок електричної енергії» [2] (далі – Закон про ринок) та «Про альтернативні джерела енергії» [3] (далі – Закон про АДЕ). Механізм самовиробництва розглядається як один із правових інструментів реалізації нової ролі споживача на ринку електричної енергії як активного споживача. З точки зору структури ринку електричної енергії він відноситься до елементів малої розподіленої генерації, розвиток якої має важливе значення в сучасних умовах з точки зору енергетичної безпеки та стійкості енергосистеми України. Механізм самовиробництва також пов'язаний з стимулюванням розвитку альтернативних джерел енергії, що визначає його як один із способів забезпечення «зеленої» трансформації енергетичної системи України. Це дослідження є продовженням та складовою частиною наукових досліджень автора з питань правового забезпечення механізму самовиробництва, зокрема, та електроенергетики і енергетики в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми. Питання правового регулювання відносин у сфері електроенергетики досліджується у працях таких науковців, як: Беяневич О., Битяк О., Білоцький С., Вавженчук С., Ващенко Ю., Віхров О., Голенко В., Деревянко Б., Джумагельдієва Г., Житник Ю., Кулик О., Майданевич Н., Миколаєць Р., Пожоджук Р., Раїмов Р., Савенкова В., Шинкарук Н., Якимчук Н. та інші. Разом з тим актуальним завданням є дослідження проблем правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи, які в силу новизни законодавчих положень не висвітлені у спеціальній правовій літературі.

Метою дослідження є виявлення особливостей правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи, формулювання теоретичних положень та розроблення практичних пропозицій вдосконалення законодавства.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Необхідними, а відтак основними учасниками механізму самовиробництва є активний споживач та електропостачальник. Водночас чинне законодавство передбачає можливість залучення до механізму самовиробництва третьої особи, як додаткового учасника. Така можливість впливає з положень абзацу першого ч. 7 ст. 58-1 Закону про ринок, згідно із якими споживач має право приєднувати до власних електричних мереж генеруючі установки, що належать третім особам, та установки зберігання енергії та за умови, що весь обсяг виробленої такими генеруючими установками, що належать третім особам, електричної енергії придбавається споживачем, та весь обсяг відбору/відпуску електричної енергії установками зберігання енергії, що належать третім особам, купується/продається таким споживачем [2].

Аналіз положень ч. 7 ст. 58-1 Закону про ринок [2] дозволяє виділити два випадки участі третьої особи у правовідносинах із споживачем на ринку електроенергії: 1) у межах механізму самовиробництва. У цьому випадку можуть використовуватися генеруючі установки та/або установки зберігання енергії третіх осіб; 2) у правовідносинах поза механізмом самовиробництва, а саме: у випадку використання активним споживачем установок зберігання енергії третіх осіб, що приєднані до електричних мереж або електроустановок споживача для надання послуг балансування, допоміжних послуг та/або купівлі-продажу електроенергії, яка зберігається в таких установках зберігання енергії, на організованих сегментах ринку самостійно або у складі агрегованих груп [2, абз. 6 ч. 7 ст. 58-1]. У цій нормі мова йдеться лише про установки зберігання енергії третіх осіб. Для кожного з цих випадків закон вимагає набуття споживачем статусу активного споживача або наявності у нього такого статусу. Таким чином, наведені норми передбачають, що суб'єктом правовідносин з третьою особою повинен виступати активний споживач.

Виходячи з положень чинного законодавства, зокрема ч. 7 ст. 58-1 Закону про ринок, можна визначити наступні основні елементи правовідносин механізму самовиробництва при його виникненні, які визначають особливості участі у ньому третьої особи.

1. Право споживача приєднувати до власних електричних мереж два види електроустановок – генеруючі установки та/або установки зберігання енергії, які належать третім особам і повинні відповідати вимогам, встановленим законом, зокрема щодо встановленої потужності електроустановок. Це суб'єктивне право споживача, реалізація якого можлива за умови досягнення домовленості з третьою особою щодо приєднання її електроустановок до електричних мереж споживача. Відповідно до абзацу другого пункту 4.1.12 глави 4.1 розділу IV Кодексу систем розподілу активний споживач має право приєднувати електроустановки третьої особи без погодження з оператором системи розподілу та укладення договору про приєднання [4].

2. У разі реалізації вищезазначеного права на приєднання у споживача та третьої особи виникають юридичні обов'язки укласти між собою договір про купівлю-продаж, за яким споживач зобов'язується придбавати у третьої особи весь обсяг електричної енергії, виробленої електроустановками третьої особи. Можна задатися питанням, чому вони зобов'язані укласти договір, а не в межах принципу свободи договору мають право укласти його? На нашу думку, оскільки електроустановки третьої особи приєднуються з метою їх подальшої експлуатації, а експлуатація передбачає реалізацію усього обсягу виробленої (збереженої) електроустановками енергії активному споживачу, то звідси впливає, що активний споживач та третя особа зобов'язані укласти договір купівлі-продажу електричної енергії. Приєднання електроустановок до мережі споживача не є самоціллю, воно є однією з ланок дій у досягненні визначеної мети, що поєднана з експлуатацією електроустановок.

У разі приєднання установок зберігання енергії, які належать третій особі, предмет цього договору включає в себе також, по-перше, купівлю активним споживачем у третьої особи електричної енергії, яка відпускається такою електроустановкою, та по-друге,

продажу активним споживачем третій особі електричної енергії, що відбирається такою електроустановкою. Таким чином, у такому випадку договір купівлі-продажу є складним за своїм предметом, у якому активний споживач виступає не лише покупцем електричної енергії, але і її продавцем, а третя особа відповідно – продавцем та покупцем. При цьому ціна купівлі-продажу електричної енергії формується на підставі домовленості сторін. Законодавство не встановлює вимог щодо ціноутворення у цьому випадку, на противагу відносинам між активним споживачем та електропостачальником за договором про купівлю-продаж електричної енергії споживачу за механізмом самовиробництва.

Вбачається, що активний споживач та третя особи може одним договором врегулювати питання, по-перше, щодо приєднання електроустановок третьої особи до мережі активного споживача та умов їх використання в межах механізму самовиробництва, і по-друге, умов купівлі-продажу електричної енергії. При такій особливості складу юридичних фактів, за яких досягнення домовленості про умови купівлі-продажу електричної енергії передуює юридичному факту приєднання електроустановок третьої особи до мережі споживача, юридичного обов'язку щодо укладення договору купівлі-продажу не виникає, оскільки такий договір був укладений раніше в силу реалізації суб'єктивних прав кожної із сторін на укладення договору.

3. У разі реалізації права на приєднання у споживача також виникає юридичний обов'язок укласти договір купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва з електропостачальником, який є додатком до договору постачання електричної енергії споживачу.

4. Набуття споживачем статусу активного споживача одночасно з укладенням договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва з електропостачальником.

У динаміці правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи можна виділити три обов'язкові стадії: виникнення, функціонування, та припинення, і одну факультативну: зміна моделі механізму самовиробництва.

Стадія виникнення механізму самовиробництва за участі третьої особи охоплює собою дії щодо (а) реалізації споживачем (активним споживачем) права на приєднання електроустановок, що належать третій особі; (б) залежно від моменту укладення договору з третьою особою: до юридичного факту приєднання – реалізація суб'єктивного права на укладення такого договору; після приєднання – виконання споживачем (активним споживачем) та третьою особою юридичних обов'язків укладення такого договору; (в) виконання споживачем юридичного обов'язку укладення договору купівлі-продажу з електропостачальником за механізмом самовиробництва.

Абзац 4 ч. 7 ст. 58-1 Закону про ринок встановлює, що до дати набуття статусу активного споживача такий споживач не має права реалізовувати електричну енергію, вироблену електроустановками третьої особи, але не спожиту електроустановками такого споживача. З цих положень випливає, що законодавець допускає, що електроустановки третьої особи вироблятимуть електроенергію, а споживач (без статусу активного споживача) її споживатиме. Таким чином, тимчасово, на стадії виникнення механізму самовиробництва, після приєднання електроустановок третьої особи, але до укладення договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва з електропостачальником можливі правовідносини між третьою особою та споживачем щодо купівлі-продажу електричної енергії.

На стадії функціонування механізму самовиробництва за участі третьої особи здійснюється:

- діяльність третьої особи з виробництва (збереження) електричної енергії за допомогою належних їй генеруючих установок (установок зберігання енергії за наявності) та її реалізація активному споживачу на підставі укладеного між ними договору, а також придбання третьою особою електроенергії шляхом відбору з електричної мережі активного споживача для зберігання на установках зберігання енергії, що належить третій особі;

- споживання активним споживачем придбаної у третьої особи електроенергії, що охоплюється поняттям самоспоживання в межах механізму самовиробництва;

– продаж неспожитої електричної енергії енергопостачальнику на підставі договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва.

Отже, на стадії функціонування механізму самовиробництва суб'єктами правовідносин щодо придбання електричної енергії, виробленої (збереженої) електроустановками третьої особи, є третя особа та активний споживач.

Стадія припинення механізму самовиробництва. Підстави припинення правовідносин механізму самовиробництва можна поділити на: 1) загальні, які характерні для інших правовідносин, наприклад, ліквідація активного споживача; 2) особливі, які визначають специфіку припинення саме механізму самовиробництва. Особливою підставою є втрата споживачем статусу активного споживача. Якщо укладення договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва є підставою набуття статусу активного споживача, то припинення такого договору – його втрати. Донедавна Закон про ринок містив спеціальну підставу примусової тимчасової втрати такого статусу. Відповідно до первісної редакції абзацу 6 ч.1 ст.58-1 зазначеного закону активний споживач із встановленою потужністю генеруючих електроустановок більше 1 МВт втрачає статус активного споживача на календарний рік у разі, якщо за попередній календарний рік обсяг відпуску електричної енергії, виробленої генеруючими електроустановками активного споживача, у мережу перевищив 50 відсотків загального обсягу споживання електричної енергії такого активного споживача. Також закріплювалося, що процедура скасування статусу активного споживача та наслідки такого скасування визначаються Регулятором. Однак Законом України № 4213-20 від 14.01.2025 року [5] зазначені положення були виключені із частини першої статті 58-1 Закону про ринок. Таким чином, на сьогодні закон спеціально не регулює підстави, процедури та наслідки втрати чи скасування статусу активного споживача, тому слід виходити із загальних положень договірних права щодо припинення договірних відносин між активним споживачем та електропостачальником.

Факультативною стадією є зміна моделі механізму самовиробництва, тобто перехід від моделі без участі третьої особи до моделі із її участю, або навпаки, наприклад, у разі набуття активним споживачем права власності на електроустановки, які належали третій особі; припинення договірних відносин з третьою особою, припинення третьою особою тощо.

Слід звернути увагу на проблемах правовідносин за участі третіх осіб на стадії виникнення та припинення механізму самовиробництва, які пов'язані із статусом активного споживача у споживача. По-перше, закон не регулює ситуацію, за якої споживач приєднав електроустановки третьої особи, але не уклав з електропостачальником договір купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва і, таким чином, не набув статусу активного споживача. Встановлюючи для споживача юридичний обов'язок укладення такого договору закон не визначає негативних наслідків його недотримання. Другий випадок стосується втрати статусу активного споживача, але при цьому генеруючі установки та установки зберігання енергії третіх осіб залишаються приєднаними до мереж такого споживача. Ця ситуація також не врегульована законом. Може бути декілька варіантів нормативного вирішення вказаних проблем шляхом закріплення санкцій, для прикладу у вигляді встановлення заборони експлуатації електроустановок третіх осіб, переведення їх в режим консервації, виведення з експлуатації, відключення електроустановки третьої особи від мереж активного споживача тощо. Усі ці варіанти виключають можливість використання електроустановок третьої особи. Проте, на нашу думку, вони є нераціональними та деструктивними. Тим більше, що втрата статусу активного споживача може бути тимчасовою і споживач згодом може знову його набути, уклавши відповідний договір з електропостачальником. Розв'язання проблем вбачаємо у застосуванні однієї з ознак, яка відмежовує споживача та активного споживача і використана законодавцем у формулюванні їх права на приєднання електроустановок, а саме: нездійснення (для споживача), або здійснення (для активного споживача) відпуску виробленої енергії в об'єднану енергетичну систему України (далі – ОЕС України) або в мережі інших суб'єктів господарювання. Втрата статусу активного споживача переводить його у статус споживача з правами, визначеними у ст. 58 Закону про ринок.

Згідно із ч. 1 вказаної статті споживач має право встановлювати генеруючі установки, призначені для виробництва електричної енергії для покриття виключено власного споживання, без отримання ліцензії на провадження господарської діяльності, якщо такий споживач у будь-який час не здійснює відпуску виробленої енергії в ОЕС України або в мережі інших суб'єктів господарювання. Подібне право споживач має щодо установки зберігання енергії. Водночас стаття 58 Закону про ринок не передбачає права споживача приєднувати до власних електричних мереж електроустановок третьої особи, а також можливість придбання електричної енергії у третьої особи. У зв'язку з цим привертають увагу положення Кодексу системи передачі, які встановлюють правові наслідки втрати статусу активного споживача. Відповідно до підпунктів 7.12.5 та 7.13.7 глави 7 розділу III Кодексу системи передачі у разі втрати статусу «активний споживач» такий споживач має забезпечити, зокрема, щоб у будь-який період часу не здійснювався відпуск електричної енергії, раніше збереженої в установках зберігання енергії такого споживача або виробленої його генеруючими установками, в ОЕС України або в мережі інших суб'єктів господарювання [6]. На нашу думку, подібне правило потрібно встановити для випадків приєднання до мереж споживача електроустановок третьої особи, а саме закріпити норми, згідно з якими у разі, коли споживач не набув або втратив статус активного споживача він має забезпечити, щоб у будь-який період часу не здійснювався відпуск електричної енергії, виробленої генеруючими установками та раніше збереженої установками зберігання енергії, які належать третій особі і приєднані до мереж споживача. Таким чином допускатимуться правовідносини між споживачем (без статусу активного споживача) та третьою особою за умови нездійснення відпуску електричної енергії в електричну мережу. Відповідні зміни повинні бути внесені до ч. 7 статті 58-1 Закону про ринок.

Висновки

1. Відповідно до положень Закону про ринок можна виділити два випадки участі третіх осіб у правовідносинах на ринку електроенергії із споживачем, у яких він повинен мати чи набути статус активного споживача: 1) у межах механізму самовиробництва; 2) для надання споживачем послуг балансування, допоміжних послуг та/або купівлі-продажу електроенергії, яка зберігається в таких установках зберігання енергії, на організованих сегментах ринку самостійно або у складі агрегованих груп.

2. Основними елементами правовідносин механізму самовиробництва при його виникненні, які визначають особливості участі у ньому третьої особи, є: 1) право споживача приєднувати до власних електричних мереж генеруючі установки та установки зберігання енергії, які належать третій особі; 2) у разі реалізації цього права – юридичні обов'язки споживача та третьої особи укласти між собою договір про купівлю-продаж електричної енергії усього обсягу електричної енергії, виробленої генеруючими установками третьої особи, або раніше збереженої енергії установками зберігання енергії, які належать третій особі; 3) у разі реалізації права на приєднання – юридичний обов'язок споживача укласти договір купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва з електропостачальником; 4) набуття споживачем статусу активного споживача одночасно з укладенням договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва з електропостачальником.

3. У динаміці правовідносин механізму самовиробництва за участі третьої особи можна виділити три обов'язкові стадії: виникнення, функціонування та припинення, та одну факультативну: зміна моделі механізму самовиробництва. Визначено дії, які виражають особливості змісту кожної із стадій. Підстави припинення правовідносин механізму самовиробництва можна поділити на загальні та особливі. Особливою підставою є втрата споживачем статусу активного споживача.

4. Закон не регулює ситуації, за яких після приєднання електроустановок третьої особи споживач не набуває статусу активного споживача та за яких він втрачає статус активного споживача. На вирішення цієї проблеми запропоновано передбачити можливість існування правовідносин між споживачем (без статусу активного споживача) та третьою особою за

умови нездійснення відпуску електричної енергії в електричну мережу. Для цього необхідно у Законі про ринок частину 7 ст. 58-1:

доповнити новими абзацами п'ятим та шостим такого змісту:

«У разі коли споживач не набув або втратив статусу активного споживача, він зобов'язаний забезпечити, щоб у будь-який період часу не здійснювався відпуск в ОЕС України або в мережі інших суб'єктів господарювання електричної енергії, виробленої генеруючими установками такого споживача, а також генеруючими установками третьої особи, які приєднані до його мереж.

У разі коли споживач не набув або втратив статус активного споживача, він зобов'язаний забезпечити, щоб у будь-який період часу не здійснювався відпуск в ОЕС України або в мережі інших суб'єктів господарювання електричної енергії, раніше збереженої установками зберігання енергії такого споживача, а також установками зберігання енергії, які належать третій особі і приєднані до його мереж»;

у зв'язку з цим абзаци п'ятий – сьомий вважати абзацами сьомим – дев'ятим.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30 червня 2023 р. № 3220-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20/ed20230630#Text> (дата звернення: 30.07.2025).
2. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 30.07.2025).
3. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року № 555-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (дата звернення: 30.07.2025).
4. Кодекс систем розподілу: затверджено постановою НКРЕКП від 14.03.2018 № 310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310874-18#Text> (дата звернення: 30.07.2025).
5. Про внесення змін до деяких законів України у сферах енергетики і теплопостачання щодо удосконалення окремих положень, пов'язаних із веденням господарської діяльності та дією воєнного стану в Україні; Закон України від 14.01.2025 № 4213-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-20#Text> (дата звернення: 30.07.2025).
6. Кодекс системи передачі: затверджено постановою НКРЕКП від 14.03.2018 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18#Text> (дата звернення 30.07.2025).

